

MITOLOŠKE PREDAJE BILO - GORE

Bilo-gora s Bjelovarom kao svojim prirodnim centrom nalazi se u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Cijelo to područje ima oblik gotovo pravilne pačetvorine koju približno omeđuju gradovi Koprivnica, Virovitica, Grubišno Polje i Križevci, a zaprema oko 1500 km². Cijelom njezinom dužinom prostire se dug niz pitomih brežuljaka, koji ne prelaze visinu od 307 m. Prema sjeveru se bilogorski obronci spuštaju u plodnu podravsku ravnicu dok se s južne strane pruža valovit teren sve do porječja Česme i Ilove.

Danas je područje Bilo-gore administrativno prilično oštro odijeljeno od Podravine; prije turske invazije predstavljalo je gotovo jedinstvenu etnografsku i jezičnu cjelinu, u kojoj se pretežno govorilo kajkavski.

Kad su se u 17. st. Turci povukli iz ovih krajeva, počeli su se na djelomično ispražnjena područja naseljavati štokavci iz istočne Slavonije, Bosne i Like te kajkavci iz Zagorja i obližnje Podravine. Novo je stanovništvo unijelo i nove etnografske a napose mitološke pojedinosti. Prilagođavajući se pak novoj sredini, i samo je nešto poprimilo od nje. U tom sukobljavanju starog i novog mora da su neka mitološka vjerovanja i nestala, neka su od njih izgubila stare osobine ili dobila nove.

Iako su se etnografske razlike između starog i novog stanovništva s vremenom ublažile — npr. u svatovskim običajima, ipak su njihova vjerovanja ostala prilično čvrsto lokalizirana na jezična područja. Tako npr., kajkavci ne znaju za *senu* ni za *malog s crvenom kapicom*; u njih nema ni čaroičara koji na pravoslavno Petrovo (12. VII) obilaze selima itd. Štokavci pak ne znaju za *pintare*, *vede* i *šumske dekle* — no za *vile*, *vještice*, *vodenjake* pa za *đurđare* i *ladarice* znaju svi podjednako.

Ipak — ni unutar istog područja nisu ta bića jednako proširena. *Vedi* su npr. poznati samo u trokutu što ga čine Virje, Ferdinandovac i Sveta Ana — drugi kajkavci ne znaju za njih. Za *senu* se zna na još manjem području, i to samo u nekoliko štokavskih sela između Stare Diklenice i Ciglene, koja je iznimno — kajkavska.

O *malom* ili *vragu s crvenom kapicom* priča se gotovo isključivo u uskom krugu sela koja gravitiraju prema Bjelovaru. Njihovo se stanovništvo intenzivno bavi mljekarstvom te svoje proizvode donosi na bjelovarsku tržnicu. Što se više udaljujemo od tržnog središta, *mali* gubi ka-

rakteristike patrona mljekara, dobiva posve druge osobine ili se uopće gubi. Uz njega je — pripovijeda se — nekad postojao i *duh trgovaca*, kojemu se morala uz poseban obred prinijeti žrtva da bi trgovanje bilo uspješno.

Prema podacima dobivenim od kazivača koji su danas u dobi od 50 do 80 godina vjerovanje u mitološka bića bilo je intenzivno u vrijeme kad su živjeli njihovi pradjedovi i djedovi. Početkom XIX st. otvaraju se po svim većim mjestima narodne škole. Iako su u njima za prve učitelje postavljeni uglavnom nsluženi potčasnici, ipak se njihovo djelovanje kretalo i u pravcu općeg narodnog prosvjećivanja, pa su vjerovanja u nadnaravna bića, strašila i *dânja* iz daleke starine stala blijedjeti djelomice i pod utjecajem škola.

Na vjerovanja je u velikoj mjeri utjecalo i pomanjkanje liječnika. Naime, za vrijeme Vojne krajine, kojoj je to područje tada pripadalo, postojali su liječnici samo u Bjelovaru i drugim vojničkim centrima, a i oni su uglavnom radili samo za potrebe vojske. Prema tome je čitavo ovo ogromno područje u stvari bilo bez stručne medicinske pomoći. Nije stoga čudo da se stanovništvo obraćalo vračarama, *gatalima*, da je vjerovalo u *coprije* — magijske čine, da se bojalo svih onih bića koja su predajom doprla do njega.

Danas je stanje, svakako, drugačije. Mlađi ljudi još samo prepričavaju ono što su čuli od starijih, premda u selima, osobito onima koja su zabačenija, još i danas žive stara vjerovanja.

VĚDI

Nekada su se od vrhova Bilo-gore sve do Kalinovca i Ferdinandovca kraj Drave prostirale velike šume. Bilo je u njima svakovrsne zvjeradi, ali — po vjerovanju — i nekih neobičnih stvorova sličnih ljudima. Stanovnici toga kraja nazivali su ih *vědi*.

Bila su to vrlo visoka bića muškog roda — viša od kuće.¹ Tijelo im je bilo kao u ljudi, samo potpuno pokriveno dlakom. Kad su govorili ili pjevali, čulo se nadaleko. Bili su vrlo snažni — mogli su čupati drveće s korijenjem i nositi velike terete.² Mogli su podići i oluju svojim duhanjem — tako su im bila ogromna prsa.³

Izgleda da su vedi bili i obučeni, no ta je odjeća morala biti vrlo bijedna sudeći po poslovice »Zdrapan si kak vied!«, koja se još i danas često čuje u tom kraju.

Živjeli su u plemenima, a u dubini šuma imali su i svoje gradove. Kako su ti gradovi izgledali i kakve su im bile kuće, ne zna se — samo mora da su bile velike jer su se na nekim krčevinama našle vrlo velike opeke.⁴

¹ Neki stanovnici toga kraja misle da vedi ipak nisu bili tako jako visoki, jer su kuće u ona vremena bile prilično niske.

² Po iskazu Stjepana Ružića (1875—1962) iz Svete Ané.

³ Ivan Matejak (r. 1919) iz Ferdinandovca. Po zanimanju je obrtnik, no s velikom pažnjom prati narodna kazivanja. Zapis potječe iz 1958. g.

⁴ Petar Trnski (1886—1966) iz Novigrada Podravskog — pričajući o gradovima veda, ispravno je prosudio da se tu radi o rimskim opekama, odnosno o rimskim građevinama, kojih je dosta bilo uz cestu Poetovio — Mursa. Podatak datira iz 1961. g.

Bilo je dobrih i zlih veda. Zli ili hudi vedi nisu se družili s ljudima, ostajali su u svojim šumama, stoga su ih i nazivali šumskim vedima. Ljudi nisu ubijali, no ako bi kojeg mlađeg čovjeka zatekli u šumi, odveli bi ga u svoj grad i tamo držali dugo vremena kao sužnja. Često su ga i mučili, ali konačno bi ga sveg izglednjelog i iscrpljenog pustili kući.

Dobri vedi dolazili su ljudima i pomagali im. Gotovo svaka kuća imala je svog veda, koji je ukućanima bio vrlo privržen, često puta u tolikoj mjeri da je drugoj kući pa i njezinu vedu znao svakakvog zla učiniti — rastjerati stoku na paši, izmaknuti kakve gredu na staji ili kući da se krov na njoj znao nakriviti ili srušiti itd.

O odnosima između veda i ljudi priča se ovo:

Bil je jen čovek pak je imel svog veda koji mu je pri hiži pomagal. Na vrtu je pak imel črešnju koja je baš dobro urodila. Gore pri vrju su bile najlepše i najrveneše, al ih taj čovek nikak ni mogel dosegnoti. Pozove on veda, veli mu nek mu privine vrh. Tak je i bilo. Ved mu vrja privine do zemlje i čovek je lefko bral i jel črešnje . . .

Ali dok je tak črešnje zobal, susedov ved se počel njegvome vedu rugati i špotati ga kak je bedast i ovo i ono i of ved srdit skoči prek plota da ga bu zbil. Je, al čovek se fest držal za vrh i kak ga je ved pušćal, tak se naglo odvinol nazaj i potegnol čoveka za sobom i hitil ga visoko, visoko v zrak i tak daleko v oblake da se više nigdar ne vrnol nazaj na zemlju.⁵

Ved je, prema tome, za svog gospodara mogao biti dobar i koristan, a za druge ljude zao i štetan.

Ako se očekivala oluja, poplava ili kakva druga nesreća, onda su se ljudi molili — katkad i u crkvi: »Daj, bože, da nam naši vedi pomognejo!« — ili: »Bože ljubljani, daj da nam naši vedi pomorejo, a da nam njihovi vedi ne nahudijo!«⁶ — Nakon takvih molitava vedi su — kako se priča — vrlo brzo došli u pomoć. Kaže se: »Dobežal je brzo kak ved.«⁷

Iako se u ovom kraju smatra da su vedi bili samo muškog roda, ipak se neki pripovjedači u svom kazivanju služe izrazima koji upućuju na mogućnost da ih je možda bilo i ženskih. Tako se, npr., uz izraz »naš ved« ili »naši vedi« često čuje i »naša ved« ili »naše vedi«. No kako na ovakva odstupanja od roda često nailazimo u kajkavštini (npr. umjesto »u tom kolu« — pjeva se »u toj koli«), lako je moguće da se radi prije o starom jezičnom obliku nego o vedima ženskog roda.

Vedi su imali i svoja imena. Neka od njih sačuvala su se u nazivima oranica i livada kao što su Mikličići, Patački, Bušica i dr.⁸

Priča se da su i neke obitelji prozване po imenima vedā. To se naročito odnosi na prezime Patačko, koje je dosta često u tom kraju.

⁵ Ivan Matejak iz Ferdinandovca (doslovan zapis od 3. VII 1962).

⁶ Ivan Matejak iz Ferdinandovca; Ignac Božičević (r. 1933) iz Klokočevca. Po zanimanju je bibliotekar.

⁷ Prof. Mato Leščan (r. 1940) i Franjo Jančič (r. 1923) iz Đurđevca.

⁸ Saopćio Zeljko Krčmar (r. 1942) iz Bjelovara prema kazivanju Petra Jendrašeca (r. 1890), zemljoradnika iz Ferdinandovca.

Unatoč njihovu rastu i silnoj snazi misli se da vedi nisu bili besmrtni. Umirali su i oni, samo se ne zna na koji način i od čega. Ljudi to zaključuju po tome što su na više mjesta u zemlji nađeni kosturi ljudi koji su imali cjevanice dulje od 70 pa i 80 cm. Pri oranju nađeno je i »groblje veda«. Mrtvaci su na tom mjestu bili pokopani na neobičan način: u dugačka šuplja stabla bila su smještena sve dva po dva velika kostura, okrenuta licem jedan prema drugome.⁹

Posljednje vijesti o radu veda kod ljudi potječu iz sredine devetnaestog stoljeća. Oni postepeno napuštaju ljude, oranice i livade i povlače se u šume. Što se više približujemo završetku tog stoljeća, sve se manje čuje o vedima — pokazuju se doduše tu i tamo, negdje se netko porazgovorio sa svojim — sad već bivšim vedom, ali i to biva sve rjeđe. Vedi postaju nevidljivi po danu, odnosno vide ih samo neki pojedinci — pod kakvim uvjetima — nije poznato. To se najbolje vidi iz ovog primjera:

Živel je v Trepčama stari Šolo. Imal je hižu i štalu bez krova — kaj je sem bilo na čudo. Jemput, baš je bilo posle poldan, vidiju ljudi kako je on zgrabil kosico i počel ž njom fest mahati po zrako. Pričel je puhati strašni veter i sè je štel odnesti a Šolo je mahal ves v znoju s tom kosicom i bežal sim pak tam kak da se z nekim jakim fest bije. Vudira on, al vidi se da i njem ne baš lefko — da i njegov nešće gnjete se so ž njega canjki leteli. Kriči on, klene da kaj očēju ž njim — naj njegove vede puščajo z merom. Napokonec konca veter je stal, a i Šolo se prestal biti.

Gledijo njega ljudi — ves je zdrapan i v znoju i pitajo ga kaj je to bilo. Veli on njim:

»Ve sem se zbil z neprijateljima mojih ved. Šteli so mi ih oterati, ali ih ja nis dal. Bilo je grdo, vidli ste, ali sem ih poteral.«¹⁰

Taj je Šolo do kraja svog života — prema pričanju staraca — živio s vedima, odlazio je k njima u šumu, a dolazili su i oni k njemu i pomagali mu u radu. Vede je malo tko mogao vidjeti:

Bil je negdar f Pavlancima jen čovek koj je navek išel z vedima. Kaj god so oni delali, delal je i on. Ak se išlo nekam bit, išel je i on. To so navek delali po noći. Ali predi neg bi odišli, sikkak bi se navrnoli f kojoj štalo, zeli najbolše kojne i na njimi odjašili za svojem poslom. Celo noč so se okoli bili i jahali, a ondak v jutro kojne vrnoli otkod so ih i zeli. Al so ti kojni v jutro bili strašno zmučeni i si v jedni peni, tak da se ž njimi tog dana nikaj ni moglo delati. Ljudi so ga kleli i njega i njegve vede, ali to pomagalo nikaj ne — z vedi je hodil dok je goder bil živ.¹¹

⁹ Petar Jendrašec je također saopćio da su se oko 1964. g. kopale jame za telefonske stupove na Pavlancima i drugim konacima kod Ferdinandovca pa su tom zgodom pronađeni kosturi natprosječne duljine. Bedrene su kosti (femur) bile duge i preko 80 cm a kosti lubanje da su bile debele kao palac. Takve su kosti nađene i kod nove Rače, gdje ih je zapazio i izmjerio oko 1937. g. tamošnji župnik Guttwald. Prevladava mišljenje da su te kosti janjičara.

¹⁰ Petar Jendrašec navodi da je kazivanje o Šoli čuo od svoga djeda, koji je rođen negdje oko 1830. g. (zapis od 1. I 1965).

¹¹ Saopćili Barica i Zeljko Krčmar iz Bjelovara po kazivanju Bare Pleško r. 1890. u Pavlancima. (doslovan zapis od 1. I 1965).

O vedima se još mnogo pričalo za vrijeme I svjetskog rata. Tada je po konacima ili majurima bilo mnogo osamljenih majurica, tj. žena kojima su muževi bili na frontu, a one su same upravljale imanjima. Kod njih su se sastajala vesela društva — tu se pilo, plesalo i pjevalo po cijele noći. Osobito je bila omiljela pjesma:

Haj, haj, nek ne bu ratu kraj,
potpore berem, gaće ne derem...

Kad je koja žena ili djevojka kasno u noći htjela napustiti društvo — odmah je netko od prisutnih započeo kakvu priču o vedima koji po noći idu okolo i plaše ljude. Dakako, poslije takve koje priče do dana se nije išlo kući.¹²

Poslije rata — oko 1920. — još je poneka majka znala uplašiti nemirno dijete riječima: »Ak ne buš dober, bum te dala vedu!«¹³

Poslije II svjetskog rata gotovo su posve nestala kazivanja o vedima — samo se pokoji starac ili starica sjeti da ih je nekad bilo.

ŠUMSKE DEKLE

Po šumama između Bilo-gore, Kalinovca i tzv. Kalinovačkih konaka te Virja — priča se — živjele su *šumske dekle*. Po nekim selima tog područja nazivali su ih i *divlje dekle*.¹⁴

Bile su nešto nižeg rasta od ljudi, ali po svojim ostalim tjelesnim osobinama bile su posve nalik na žene. Tijelo im je bilo pokriveno dugom gustom dlakom. Lice im nije bilo toliko dlakavo, pa su se dobro razlikovale oči, usta i nos. Ruke su im bile duže i jače nego u ljudi, dobro su mogle bježati, a bile su i vrlo snažne.

Odjeće na sebi nisu imale. Nikad se nije čulo da razgovaraju s ljudima ili između sebe, no čulo se da se po šumama dozivlju otegnutim krikovima. Kad su bile gladne, cičale su i vriskale.

Iz šuma su obično izlazile tek kad su se stale spuštati prve jesenske magle na livade. Tada su prilazile napuštenim pastirskim vatrarna da se uz njih ogriju.

Ljude su izbjegavale jer su bile dosta plašljive, no ipak se zna za slučajeve kad su dolazile i u ljudske stanove. Tako se npr. priča da su dolazile i u dvorišta kad ih je ljuta glad istjerala iz šuma. Tada bi im domaćica u nekom kutku ostavila nešto hrane. »One su bile zahvalne za svaki zalogaj i nastojale su se domaćici odužiti na bilo koji način. Obično su joj pospremile dvorište, očistile staju, donijele drva i sl.«¹⁵

To se uglavnom događalo onda kad su žene bile same kod kuće, dakle, kad su muškarci bili zaposleni negdje u polju ili šumi.

No katkada su dolazile i muškima:

¹² Ivan Matejak iz Ferdinandovca; Božidar Wagner, medicinar (r. 1900) iz Bjelovara, koji je slično čuo u Mičetincu (selo udaljeno oko 15 km istočno od Bjelovara).

¹³ Po kazivanju Ignaca Kudumije (r. 1911) iz Đurđevca. Obrtnik je po profesiji, no narodna kazivanja naučio je cijeniti od svoje majke (zapis od 5. VII 1962).

¹⁴ Saopćio Pavel Kešer, r. 1890. u Klokočevcu — nepismen.

Bila je oštra zima. Ja i moj brat spali smo na postelki f štali. V jeno doba noći zbudim se ja i čujem kak se nekaj zavlači med nas. Popipam ja to, a to nekaj kosmato i toplo kak čovjek, ali sem s prva pomislil da je to naš pes. Primem ja to ipak malko bol i vidi mi se da bi to imalo biti nekaj ženskog. Itak prijel me je strah i baš sam štel brata zbuditi, ali ta je kosmata ženska valda osetila da sem se ja budil i počela se ona izvlačiti izmed nas. Zovem ja brže bol brata, zbudi se on — ali je to žensko bilo već pri vratu. Skočimo mi obedva na vrata, ali ih ona otpre i bež na dvor. Mi za njom, ali je ona bila bržeša pak prek snega na lesu pak na vrt i dale prema šumi. Nam se ne dalo iti za njom kajti je sneg bil visok, itak smo ju na mesečini sasvim jasno videli. Bila je to šumska dekla. Potlam smo to pripovedali japi i oni su rekli da se tome ne čuditi kajti šumske dekle očeuje se po zimi dojtj grejat dečkôm.¹⁶

U ona su, naime, vremena svi oženjeni muškarci spavali u kući. Nešto odrasliji momci spavali su po zimi na malom krevetu u toploj staji, a ljeti po sjenicima na tzv. parmi. Na taj su način imali prilike da noću odu malo u skitnju u selo a po povratku da ne smetaju odraslima. Na tim svojim noćnim lutanjima sastajali su šumske dekle, no one su bježale od njih. Ipak, katkad su žene znale povjerljivo šaputati jedna drugoj — da je negdje nešta među njima bilo — no što i kako, to se nije naglas pričalo. One starije znale su se s momcima našaliti pa im zaprijetiti:

»Pazi, ako te ja dam šumskoj dekli — ti buš ondak znal svoje!«

Ako bi koji momak posumnjao da ima šumskih dekli, žene su se i zaklinjale: »Da bog dâ da se ne meknem z ovoga mesta ak to ni istina. Videla sem ja Iveka z jenom takovom deklom!«¹⁷

Šumske dekle nisu bile zločudne ni osvetljive te ljudima nikad nisu činile štete. Ljudi su ponekad s njima grubo postupali, no one im nisu zlom uzvraćale:

Daleko, daleko f Plavi šumi¹⁸ imel je jeden čovek tora za svinje, a bil ga je dobro i na visoko ogradil kaj mu ne bi što otpelal ili fkral koje svinjo. F toru je na visokom drevu imel vûlnjaka, pak je v jesen navek dušil čmele i meda domaj nosil.

Vidi on jemput kak mu nešće dolazi f tor. Potlam kiše bilo je f toru blato i v blatu od ljudske noge trag. Kvara ne bilo za videti, pajceki so bili si na broju, vulnjaka ni nišće diral i čudi se on da se čuditi već ne više mogel. Jemput k večeri dotera on svinje z paše, otpre leso i natera ih v nuter, ali najemput vidi pod vulnjakom nekakvo stvorenje se skrilo. Zgledi to kak čovek a čovek ni, zgledi kak medved a medved ni, pred bi reč da je to nekakvi čovjek kaj se zagrnol z debelom i kosmatom čüvom. Itak splašil se on ni, neg

¹⁵ Ignac Božičević iz Klokočevca.

¹⁶ Po kazivanju Mije Paurovića, koji je rođen na konaku Severovci kraj Đurđevca. O navedenoj zgodi pričao mu je otac (r. 1860) da se zbila oko 1870.

¹⁷ Ovaj je podatak dobio Slavko Jurušić (r. 1910) iz Botinca od Klare Dukin (1892—1954), koja se oko 1930. g doselila u Botinac iz Molvi.

¹⁸ Plava šuma prostire se od Paulin-Kloštra i Kapele sve do Sokolovca, koji leži južno od Koprivnice. U toj je šumi — po pričanju — bilo vragova, vila, duhova.

zeme on bŕto pak ti on vudri kaj se dalo i moglo. To stvorenje zakriči i pokrije si joči z rukama, ali čovjek je mam poznal da to ne glas od pravoga čoveka, neg od šumske dekle. Pogleda on bole i riftik bila je to šumska dekla. Taki jo je prestal biti i sam ju je malo z botom šturkal kaj bi predi zišla spod vulnjaka. Zišla ona i otišla. Potlam je pak znala dojt, ali ju on ne tiral kajti se tu ona skrivala pred drugimi zveri a kvara mu itak delala ne.¹⁹

VILE

Po opisu starosjedilaca obično su obučene u bijelo a preko glave i ramena prebačena im je koprena ili, kako je ovdje još nazivaju, koprenka. Pomoću nje mogu letjeti, a ako je slučajno negdje poderu — gube to svojstvo.²⁰

Zadržavaju se najviše po šumama, iz kojih izlaze na livade, ceste, a ponekad dolaze i u kuće.

O doživljaju kočijaša s vilama govori ova predaja:

Kad je pred više od stotinu godina sagrađena cesta od Bjelovara do Đurđevca počeli su foringaši po njoj prevoziti svakakovu robu iz Podravine u Zagreb i natrag. Cesta je vodila kroz velike šume, a najveća je od njih bila ona između Rakitnice i Diklenice. U njoj je uvijek bilo vila. Imale su kose do zemlje a bile su lijepe i prelijepe. Kad su foringaši prolazili kroz tu šumu, vile su mnogo puta iz nje izlazile, hvatale se za upore na kolima pa kočijaša imenom zvale: »Ivo, Ivo!« — ili kako se već koji zvao. Ako se on okrenuo ili odazvao — povukle su ga u svoje kolo i nikad se više nije vratio. Ako se nije na njih osvrtao, onda su ga bokca pustile na miru.²¹

Vile se najčešće javljaju pojedinačno. Kad plešu kolo, onda ih obično ima deset, a inače se mogu još susresti u grupicama od po tri, pet ili sedam njih. Mogu se pretvoriti u pticu, staru ženu, u oblak ili maglu, katkad i u cvijet, u leptira i sl.²²

Neviđene mogu dolaziti a i odlaziti.

I pastiri su ih viđali. Kad bi noću momci pozaspali uz vatru, vile bi zajašile njihove konje i cijelu noć jurile livadama. Ujutro bi našli konje izmorene i u »jednoj pjeni«, a grive bi im bile spletene u fine i tako tanke pletenice kakve ne može splesti ljudska ruka. Ponekad bi vila zauzdala i zaspalog pastira i na užas njegovih budnih drugova odjašila na njemu preko živica i šikara. On sam za to nije ni znao jer je i za vrijeme tŕkã ostajao u dubokom snu.²³

Priča se da je neki momak lutajući šumom zaspao pod ljeskovim grmom. Vile su u blizini grma plesale kolo i jednoj se koprena poderala

¹⁹ Po pričanju Jane Kos (1876—1956) iz Paulin-Kloštra (doslovan zapis iz g. 1950).

²⁰ Kazivala Kata Kuntin (1868—1957) iz Ciglene (zapis iz 1951. g.).

²¹ Ivan Henc (1908) iz Markovca. Po zanimanju je rudar i vrlo načitan.

²² Stjepan Rain (1912) iz Zrinjskog Topolovca (zapisano 25. XII 1961).

²³ Ivan Matejak iz Ferdinandovca.

na grančici. Vila je proklela i grm i ono što je pod njim — i momak je onijemio. Ostale vile su se na njega sažalile i odvele ga vilinskom caru da presudi što je pravo. Car je naredio vili da opozove kletvu i da učini sve što je potrebno da momak progovori. Ona je to izvršila, a momak ju je potom uzeo za ženu i s njom se sretno vratio kući.²⁴

Moć vila je velika. Što ne mogu ljudi izvršiti — one mogu: navući tmurne oblake, ali i razagnati ih; pustiti tuču na polja i vinograde; jezikom mogu i željezo probiti, a preko noći mogu učiniti da usjevi niknu i dozore. Njihovo mlijeko može dati ljudima ogromnu snagu. Ne boje se ničega osim vatre i krsta. Dobro vraćaju dobrim — kako se vidi iz priče »Kako je Kraljević Marko stekao snagu«:

Dok je još Kraljević Marko bio malen, bio je sitan i slabašan, pa se bojao svega i svačega. Jedanput su ga poslali u šumu da pogleda je li drvosječe dobro sijeku drva. Ide on tako kroz šumu kad vidi on na jednoj čistini leži malo dijete na pelenama, a sunce uprlo pa ga žeže. Plače ono, plače, pomoći si ne može. Marko otkinu jednu lisnatu granu, napravi djetetu hlad i ode dalje. Kad se pod večer vraćao kući tim putem, na istom mjestu vidi on da sjedi vila i doji ono dijete.

Uplaši se on i već je htio zaobići al ga vila spazi pa će mu:

»Jesi l' ti napravijo hlad mome djetetu?«

»Jesam« — veli Marko.

»E pa sad si nešto poželi« — veli mu ona. Nije on odmah znio što bi si poželjio, ali se onda sjeti pa joj rekne da bi čuo bit najjači u tom kraju. Vila mu na to rekne neka posisa njezinu lijevu sisu. On posisa. Sad mu ona rekne nek uhvati jedan hrast i neka ga iščupa. Dohvati on jedan podebeli hrast, ali dâ, ne ide. Sad mu ona rekne nek posiše još malo mlijeka iz desne sise. Učini on to i na to mu veli ona nek pokuša opet iščupati hrast. Dâ, zgrabio on hrast i iščupo ga s korijenjem. Sav veseo zahvali se on njoj i odjuri kuć.

Kad on kući, al ga se neki od starijih spopane da gdje je tako dugo i da će ga tući. Kraljević Marko samo ga rukom odgurne i sruši se taj mrtav. Sad navale na Marka druge sluge da će ga ztvoriti al ti on i njih poruši ko snoplje i malo tko je od njih i osto živ.

Sad je vidijo da ga vila nije prevarila i pošo on u svijet da brani sirote i nejake i da kažnjava silnike.²⁵

Kada se, prema priči, neki momak našao u vilinskoj obitelji, on se oženio najmlađom kćerkom »koja je još cura«. Stara vila i druge joj kćeri prema njemu se odnose neprijateljski i poslije raznih iskušenja i neobičnih doživljaja vodi on ženu svome domu.²⁶ Djeca koja se rađaju iz braka vile i čovjeka obično su vrlo lijepa i sretna te imaju na sebi neki znak po

²⁴ Po priči »Dečko i vila« Kate Kuntin iz Ciglene.

²⁵ Pavel Kešer iz Klokočevca (zapis iz g. 1964.)

²⁶ Stjepan Rain iz Zrinjskog Topolovca.

kojemu im se pozna da su vilinskog porijekla — npr. oko jednog prsta mogu imati zlatnu vlas omotanu, na glavi zlatnu kosu, na čelu zvijezdu i sl.²⁷

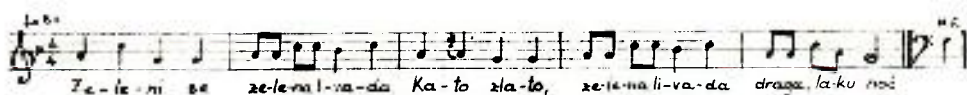
Momci koji su s vilama imali ljubavne odnose ne vraćaju se iz planine, ili se vrate nijemi. Djecu koja potječu iz tih odnosa vile rađaju bilo gdje — u šumi, na livadi, u nekoj seoskoj kući.

O jednom se takvom događaju priča po bilogorskim selima: jedna vila rađala je pred očima mnogih članova graničarske zadruge — u trijemu zadrugne kuće. Kad je dijete rodila, uzela ga u naručje i odletjela.²⁸

U slijedećoj pjesmi govori se o vilinskom djetetu:

Gornje Plavnice
Slavko Hadbija (1906)

Zeleni se zelena livada

Zeleni se zelena livada
po njoj pasu šarena goveda,
sve goveda, govedara nema,
samo jedna Anica djevojka.
Sama sjedi sama svilu prede,
svilu prede na zlatno vreteno.
Pređuć ju je žeđa sadoljela
iskala je vodice lađane,
iskala je zdenca ograđenca
dok ne našla zdenca ograđenca.

Prikleknula da bi vode pila,
al joj više vila iz planine:
»Ne pij, Ano, tu vodicu ladnu,
tu su vodu vile otrovale,
u njoj svoje čedo okupale.«
To ne sluša Anica djevojka.
Napila se lađane vodice.
Kako se je vodice napila,
tako se je vilom satvorila,
odletjela vilam u planinu.

Na šumskim čistinama vile igraju svoje igre, plešu kolo. Od njihovog plesa i igre tlo je na takvim čistinama u povećem krugu posve ugladeno — na njemu ne raste nijedna travka.

Takva mjesta stanovnici Bilo-gore nazivaju »vilenjsko igrišće« ili samo »plesališće«.²⁹ Ljudi se nerado zadržavaju oko tih mjesta jer se vjeruje da mora odmah onijemiti svaki onaj koji nogom samo dirne takav krug. Ako netko tuda naiđe baš kad vile kolo vode, može mu se desiti da ga vile pretvore u nakazu, drvo, kamen ili da ga sa sobom odvedu u goru, gdje će ga do smrti škakljati, i sl.

Prema pričanju, susreta s vilama u naše doba više nema.

²⁷ Po kazivanju Jelice Špiranac r. Lovrenčević (1885 — 1956), domaćice iz Pavlovca. Iako je bila obrazovana, voljela se izražavati u dijalektu.

²⁸ Po iskazu Marka Križana (1881 — 1968), đudaša iz Klokočevca, taj se događaj zbio u kući Kodić u istom selu, i to negdje oko 1850. g., kako mu je to pričao otac. Potomci zadruge Kodić još i danas o tome govore.

²⁹ Jedno takvo plesališće vidio je Vinko Turković (r. oko 1898) iz Budrovca na predjelu Gradina kod sela Sveta Ana. Podatak iz 1959. g.

MALI LOVCI

(*Noćni lovci, noćni jagari, mali lugari*)

Drvosječe i ostali prolaznici susretali su po šumama ovoga kraja male lovce. Obično se već izdaleka čulo štekatanje njihovih pasa, uzvici »hōj, hōj«, otegnuto dozivanje, lovački rogovi... a konačno bi se pojavljivali i oni sami. Prolazili su nečujno kroz grmlje, pod njihovim nogama nisu pucketale grančice a na zemlji nisu ostavljali traga.³⁰

Rastom su dosegali najviše do ramena odraslom čovjeku. Obučeni su bili u zeleno odijelo, a oboružani puškom. Stariji ljudi tvrde da su nekad imali samo lukove. U trku su stalno udarali dlanom o dlan pa su se čuli jasni udarci: ta, ta, ta, ta — kao da time plaše divljač.³¹ Kako su brzo dolazili, tako su brzo i odlazili i nestajali u šikarama. Stalno su bili u pokretu, nigdje se nisu zaustavljali, s ljudima nisu razgovarali, ili su to činili samo kadikad:

Jemput je jedan čovek išel f Plavo šumo glet koje bu bukve posekel za zimo. Ide on čez šumo po jeni stezi al najemput se okoli njeg sam stvorijo mali lovci. Stane on, stano i oni — a ondak je jeden mali lovec — kakti njiov starešina došel pred toga čoveka. Imel je belo brado i mustače i maloga škriļjačeca z sokolovem perom na glavi. Mali lovec ga je pital je li gde videl jenoga vepa z crnom glavom. Čovek je rekel po istini da ne videl toga vepa al da je čul da dela ljudem velikog kvara f kuruzi. Mali lovec je na to rekel da tej vepar njim već ne bu delal kvara — da ga oni denes buju strelili. Čovek je najemput ostal sam f šumi, mali so lovci sam najemput prešli nekam da on to ni videl ni čul ne.³²

Mali su se lovci pojavljivali u razna godišnja doba a ponajviše u jesen. Na usjevima nisu činili štete jer — kako je spomenuto — nisu sa sobom ostavljali traga.

Ponekad su mogli biti i opasni:

Išo neki čovjek noću u štalu da prigleda stelnu kravu. Kad on na dvor — čuje on kako negdje u blizini štekću lovački psi. Da im se malo naruga, zalaje i on kao pas i potom ode u štalu. Kad se malo kasnije vratio iz štale na dvor i da će u kuću, opet zalaju psi, ali sad mnogo bliže — i u taj čas izađe pred njega nešto veliko i crno i rekne mu:

»Fala ti što si mi pomogo u lovu. Eto ti tvoј dio!« — baci nešto pred njega i nestane.

Digne čovjek to i ode u kuću da vidi što je dobio. Prinese on to k lući, kad tamo — to odsječena ljudska noga.³³

³⁰ Ignac Božičević iz Klokočevca (podatak iz 1961. g.).

³¹ Po kazivanju Mije Domitrovića (1898 — 1957) iz Sandrovca.

³² Jana Kos iz Paulin-Kloštra. Za taj joj je događaj pričao djed da se zbilo oko 1850. g. (doslovce zapisano 1950. g.).

³³ Prema iskazu Nikole Filipovića (r. 1900) iz Narte. Kazivač je po zanimanju tehničar, ali s osobitim interesom prati narodne priče iz svoga kraja (doslovce zapisano 15. IV 1964.).

Susret je s malim lovcima uvijek bio neugodan. Njihovo iznenadno pojavljivanje, buka koja ih je pratila — strašila je ljude:

Bijo sam star osam godina kad sam ednog dana bijo na paši sa svinjama na bereku kod Donjeg polja. Predveče da ć' ja kuć, al mi nema edne krmače. Tražijo sam je svuda, al nje niđe. Poćeram ja druge svinje kuć i kažem ocu što je i kako je. Uzme on lampaš i veli mi: »Sad ti men toćno pokaži mjesto đe je nestala.« Odvedem ga ja na oto mjesto, kad on pode prema nekom šašu i veli: »Nud, posvijetli!« — Kad ja pogledam, tu leži krmača i kraj nje šest prasića. Opras'la se. Kad najednom se ćulo ko da psi kevću i rog se ćujo i to sve ravno na mene i lampaš mi zapun'lo i ja se odrvenijo od straha. I to prošlo dolje u Jasik i tu nestalo, a otac mi reko: »Eto, to s' bili noćni jagari.«³⁴

Mali se lovci nigdje ne pojavljuju bez pasa. Iako su ti psi maleni kao miševi, ipak se njihov lavež ćuje nadaleko — budući da lete kroz zrak, ni oni ne ostavljaju traga.³⁵ Njihovo se kretanje po šumi lako moglo pratiti uhom jer se dobro ćuo šum suhog lišća na grmlju i tlu. Taj se šum za tihe noći ćuo već izdaleka.

Po pričanju, mali su se lovci pojavljivali u Bilo-gori sve do kraja 19. st. Potom sve rjeđe, ali ima primjera i poslije I svjetskog rata:

Godine 1939. vraćao sam se pod večer iz Raće, gdje sam imao po oćevoj želji obaviti neki posao. Kad sam prolazio kroz Bedenik, naišao sam kod nekih poznatih na ćijanau i tu sam se zadržao do ponoći. Pošao bi ja i ranije, al se moj prijatelj Matec nikako nije htio prije krenuti.

I pošli mi niz brijeg prema Babincu. Došli mi u dol, kad tamo vidim ja kako iz livade kreće prema nama lovac s puškom i ćuckom.

Bila je mjesećina kano dan i gledim ja njih, gledim kako idu, a koraka im ne ćujem. Prešli oni preko puta na tri koraka od nas, a ni na tvrdom putu nisu se ćuli koraci. Pitam ja po tiho Mateca je li on vidi toga lovca. Matec se okretao na sve strane, ali nije ništa vidio — ali sad se i on uplašio, pa mi bjež kući što se dalo.

MĀLI

Mali je vrlo poznat demon u ovom kraju. Zovu ga i mali s crvenom kapicom,³⁷ mali đavo s crvenom kapicom,³⁸ mali vrag s crvenom kapicom,³⁹ mali Imbrica, nećisti duh s crvenom kapicom,⁴⁰ uđić s crvenom kapicom,⁴¹ mali s crvenom kapicom na konju⁴² itd.

³⁴ Marko Križan iz Klokoćevca (iskaz iz 1964. g.).

³⁵ Pavel Kešer iz Klokoćevca. Uz ovo valja napomenuti da je Ćila Tkalićanec (r. 1900) iz Orovca vidjela g. 1938. po bijelom danu nepregledno mnoštvo poljskih miševa kako nekud jure prema selu Cigleni. Vjerojatno se tu radilo o seobi voluharica.

³⁶ Po pričanju Stjepana Topolovćana (r. 1927) iz Babinca. To je inaće dosta obrazovan ćovjek, koji dobro govori književnim jezikom, iako se katkad voli izražavati i u dijalektu. Zapis potjeće iz 1964. g.

³⁷ Babinac Severinski.

³⁸ Narta.

³⁹ Severin.

⁴⁰ Stara Diklenića, Klokoćevac.

⁴¹ Stara Diklenića.

⁴² Letićani.

Ljudi pričaju da se najčešće može vidjeti u polju, pokraj kakve živice i sl., ali ako izađe na put ili križanje, onda obično jaši na konju.

Visinom je nalik dječaku od pet do sedam godina, ali po obrazu bi mu moglo biti oko četrdeset godina. Brade ni brkova nema.

Odjeven je u hlačice i kaputić zemljane boje a opasan je remenom. Na glavi ima ili visoku pa šiljastu crvenu kapicu ili nisku pa široku ličku crvenkapu.

Mali se nikad ne žuri — ide poljem kao da se šeta. Naiđe li na potok, ribnjak ili baru, pregazi je a da nogu ne smoči.

Zaštitnik je starih dobrih običaja, pomaže vjerne bračne drugove a zavađene nastoji pomiriti. Ne dozvoljava da se radi nedjeljom ili blagdanom — prekršiteljima znade oštro zaprijetiti, kako se vidi iz ove priče:

Jedne nedjelje pošla je neka žena presti svojoj prijateljici na drugom kraju sela. Da poso bude prije gotov i da joj ne bude putem dosadno, pvela ona još i svoju kćer i jednu susjedu. Seoskim je putem bilo blato, pa one pošle prijekom stazom preko polja nuz neku živicu.

Nis one dugo išle, al pred nji izađe mali sa šiljastom crvenom kapicom da ih priupita:

»Kamo vi?« — »A idemo presti mojoj prijatelj'ci« — žena će.

»E nešto tako. Il' ćete ovaj dan kod mene radit, il ajte nazad kući.«

Žene se u strahu zgledale i zeru promišljavale — al vidle da druge nema i one okrenule kuć, a mali osto gledajuć za njima pa im sve prijeti prutićem.⁴³

Nadalje, gospodar je mljekaricā i svih onih žena koje izrađuju *mliječno*, tj. sir, vrhnje i maslac. Ni jedna od njih ne smije *coprati* da bi dobila više mlijeka — ako nije upisana u njegovu knjigu. Usudi li se neka od njih *coprati* bez njegove dozvole, krava će joj davati malo mlijeka, mliječno će biti slabo, na trgu se neće kod nje zaustaviti ni jedan kupac i doći će kući pune košare — na svoju najveću sramotu. Poneka mu se znade i suprotstaviti:

Bila u selu baba koja je znala dobro *coprat* oko krava, pa je uvijek imala mliječnog i to nos'la u grad i dobro trž'la. Tako ona *coprala* i trž'la a nije pitala malog el smije. Jedared pošla ona u grad — na glavi joj košara sa sirom i vrhnjem — kad na križanju sastane ona malog s crvenom kapicom, na konju. Pita on:

»Kamo ćeš ti?« — »Eto nosim u grad ovo malo mliječnog« — ona će. — »A esi ti upisana u moju knjigu, esi l ti mene pitala el smiješ *coprat*?« — »E, nisam! — kaže baba u strahu. »Sad ću ja tebe upisat« — kaže on. »E, neš!« — vikne baba i baci u grabu sav sir i vrhnje. Još mu dovikne: »Kad je tvoje, nek ti bude!« — i bjež ona kuć.⁴⁴

⁴³ Stjepan Topolovčan iz Babinca (doslovan zapis iz 1965. g.).

⁴⁴ Vinko Urh (r. 1901) iz Letičana. To je također vrlo načitan čovjek, koji se u slobodnom vremenu bavi i arheologijom (podatak iz 1964. g.).

Dobar je drug i pomagač onome čovjeku koji je prema njemu prijazan i prijateljski raspoložen. Svašta će mu donijeti — zlata i srebra ili izvršiti kakav posao koji ljudi ne mogu načiniti.⁴⁵

Pohlepan je na dobro jelo, naročito na masnu prosenu kašu, i zato katkad moli ljude da ga uzmu k sebi na hranu. Pri tom im predlaže da će im za dobru kašu donijeti svakog blaga a ponajviše žita. Kad se jednom sklopi ugovor, on ga se strogo pridržava i uzima žito tamo gdje ga mnogo ima i donosi ga svome gazdi.

Išo neki čovjek putem i na križanju sreo malog s crvenom kapicom. Sustavi on čovjeka i rekne mu:

»Očeš ti mene primiti k sebi? Dat ćeš mi jesti prosenu kašu, a ja ću tebi prenašati žito, pa buš bogat i prebogat.« Uzeo čovjek malog k sebi i hranio ga kako su se dogovorili, a i mali se držo obećanja. Bilo navjek u kući kod njih žita a nitko nije znao otkud. I čovjek se bogatilo sve dok nije neka baba vidla kako kroz travu iz susjedovog ambara putuje žito — zrno po zrno, ko mala stazica prst debela — pa ravno u ambar toga čovjeka. Baba digla viku, spuntala ljude i navalili oni na čovjeka da otjera malog. Nije se moglo drugačije i on ga potjera.

Kako je mali otišo, prestalo žito dolaziti — a čovjek uskoro posto bogac kakav je i prije bio.⁴⁶

Katkad znade mali pretjerano revno izvršiti kakav nalog svoga gazde. Tako je jedan čovjek rekao svome malom da od šale malo poplaši konje njegovu sinovcu koji je vozio drva iz šume. Mali je zaustavio konje i sinovac ih nikakvim načinom nije mogao natjerati da krenu kući. Stajali oni tako od podne do zalaza sunca, dok nije naišao gazda, izgrdio malog i naredio mu da pusti konje.⁴⁷

Ako netko poželi da ga ima i da se pomoću njega obogati — može ga sam stvoriti. Kako se to čini i kakve su posljedice, vidi se iz ovoga primjera:

Bili muž i žena. Nisu bili baš siromaki, ali ni bogati. Ipak čeli oni da se malo pomognu i sjete se da si izlegnu malog, koji će im svašta donijeti. Uzevo muž jaje od crne kokoši što ga je oplodio crni pjevac i tako ga dugo nosijo pod pazuhom dok se mali nije izlego. Onda su ga odnijeli na tavan i hranili ga kukuruznom kašom. Kad je on malo poraso, stali mu oni naređivati šta da čini — da čisti konje, pa štalu, da ide orati, da donosi žito i tako sve što im je trebalo za obogaćivanje. A on je sve poslušno radijo.

Malo-pomalo njima sve bolje išlo — dok nije ženi postalo teško da mu svaki dan kuva kašu. Te ne skuvaj danas, te ne skuvaj sutra i mali ogladnijo. Pita on gazdaricu šta je s kašom, al se ona na njega razviče:

⁴⁵ Prema pričanju Cile Loncman r. Pećar (1880—1862) iz Severina.

⁴⁶ Andrija Grbačić (1876—1967) iz Grginca (doslovan zapis iz 1964. g.).

⁴⁷ Mišo Kovač (r. 1907) iz Severina.

»A el moraš baš svaki dan jesti!« — Mali zašutijo ali i presto raditi. Od toga dana njima pošlo po zlu — nit polja rodila, nit se marva plodila, sve opustjelo. Malo-pomalo oni tako osiromašili da su pod stare dane morali ići kruha prosit — sve dok nisu pomrli.⁴⁸

SĚNA

Sena je neko biće za koje se vjeruje da živi negdje u podzemlju, gdje ima svoje dvore. Opisati je danas više nitko ne zna. Čim se smrači, izlazi ona na površinu zemlje i leti iznad međa i ako tuda naiđe koje ljudsko biće, pograbi ga i odnese pod zemlju.

Žene i djecu pojede a muškarce zadrži kao ljubavnike ili sluge.

Negdje u 19. st. poslije jedne velike kiše odronio se brijeg na brdu Zakletištu u Bilo-gori. U odronu se pokazao otvor duboke jame a kraj njega je ležao strašno izmrcvaren čovjek koji je nestao iz sela pred mnogo godina. Umro je a da nije stigao reći što je doživio. Potom su ljudi htjeli izmjeriti dubinu te jame pa su vezali kolac na kolac i spuštali ih unutra, ali do dna nisu stigli. Vjerovalo se da ga je *Sena* zarobila i da je pokušao pobjeći od nje. Da ga nije zemlja zatrpala, bio bi se spasio.⁴⁹

Valja naglasiti da se žene više boje *Sene* nego muškarci — oni se sjete da su preko međe prošli tek kad su već u kući — pa onda kao usput dodaju: »Eto, nisam se ni sjetio *Sene*, a mogla me je odnijet!«

Jedna stara priča kazuje:

Išla neka žena nosit bab'ne svojoj prijateljici tizam u treće selo. Došla ona tamokar i lijepo je primili i ugostili. Ostala ona tuj cijelo popoldan. Predvečer navalila ona da će kuć, a oni je zadržavali da kud će u noć, al ona da ide i gotovo. Sad joj prijateljica dade svoju mlađu sestru da je odvede do prijekke staze kojom bi joj bilo bliže. Izašle one iz sela i već se hvatao prvi mračak i žena da će preko nekakvija međa. Još joj je prijateljčina sestra rekla: »Nemojte, teta, ić preko tija međa da vas ne b' *Sena*!« — Ne sluša ova, neg bjež.

Al na komad je više nije bilo! Cura ju je zvala, al badava. Sutra je došo muž te žene pa za nju pito i išli oni po polju i svuda, al utomar, više se nigdar nije vratila.⁵⁰

⁴⁸ Stjepan Topolovčan iz Babinca. Zapis je kazivan u dijalektu toga sela i doslovno zapisan 1964. g.

⁴⁹ Kata Kuntin iz Ciglene. Kako je opis toga događaja čula od svoje bake, vjerojatno je da se to dogodilo negdje prije 1850, kako je u tekstu i navedeno. Zapis je donesen prema sjećanju.

⁵⁰ Jelica Špiranac r. Lovrečević iz Pavlovca. Sličan je iskaz dala i Manda Markešić (r. 1900) iz Stare Diklenice. Podaci potječu iz 1948. g.

INĐULJERI

(*Indunjeri, krivomjeri, mjerači*)

Kasni prolaznici po poljima i livadama viđali su u prvome mraku neke ljude koji su obučeni kao mjernici. Na nogama su im teške cipele i kožnate dokoljenice a o ramenu im vise torbe sa zemljišnim mapama i mjerničkim lancima. Za njima idu seljaci s lampašima i kolčićima, svadaju se oko zemlje i međa, a mjernici mjere. Ponekad neki od seljaka nosi još i povelik međašnji kamen. Mjerač mjeri a seljak ga stalno pita: »Kamo da ga metnem, a joj, teško mi je — kamo da ga metnem?«

Tako će oni ići i mjeriti čitavu vječnost jer moraju pravedno izmjeriti na onom svijetu sve ono što su krivo izmjerili na ovom.⁵¹

Vjeruje se da se s njima nije dobro sastati. Tko ih želi potjerati s puta ili sa svoje zemlje — treba ih samo dobro napsovati. Kad pak čovjek na njih iznenada naiđe pa se od straha stane križati i moliti — tek tada oni k njemu nagru i ne može ih se lako riješiti. Ako se čovjek vozi na kolima, svi se oni utrpaju u njih, pa sve osovine škripe od njihove težine.⁵²

O jednom susretu s *inđuljerima* priča se ovo:

Bilo je to negdje oko 1900. g. Išo ja ednom iz Bulinca prema Rači s neke zabave. Bila je kasna jesen i svuda veliko blato jer tada još nije bilo ceste do Rače. Idem ja, idem, gacam blato i sve mislim kako ću u vojsku i tako dođem do šume na Pijetlovcu. Na komad vidim ja kako kroz drveće promiče neko svjetlo. Stanem ja da vidim što je, kad iz šume izađu neki ljudi i stanu preskakati grabu kraj puta. Prešli oni put pa krenuli livadom prema Račačkoj. Još ja mislim kamo će on' — rijeka je nabujala samo što se ne razlije, dā, al on' izvad'li iz torbaka lance te jedni vuku, drugi kólče, treći računaju i tako odmiču prema rijeki. Šta će on' sad — mislim si ja — al on' prešli preko nje kanda je i nema i odmakli prema Drljanovcu. Ja kuć pa kažem sve ocu, a on će men: »To su bili inđuljeri!« Uj'tro mi tamo, al nema ni kolaca ni tragova. Kako su prešli preko rijeke, ne znam ni dan-danas.⁵³

Više puta se na polju ili livadi ne vide jasni likovi tih inđuljera — nego se vide samo titravi plamećci njihovih lampaša. Inače se kreću nečujno, ali glasovi im se čuju nadaleko.

Kako je spomenuto, inđuljeri neće nikad imati mira ni pokoja, ali onome čovjeku koji nosi kamen za mjeračima — može se pomoći. Kad on, naime, upita inđuljera: »Kamo da ga metnem?« — valja mu triput reći: »Metni ga tamo gdje si ga uzeo!« Nato će on propasti u zemlju i smiriti se zauvijek.⁵⁴

⁵¹ Stjepan Topolovčan iz Babinca.

⁵² Pavel Kešer iz Klokočevca.

⁵³ Po iskazu Martina Habalije (1878—1956) iz Nove Rače. Bio je to čovjek, samo doduše, s osnovnom školom, no volio je povijesne i druge priče iz svoga kraja (doslovno zapisano 1952. g.).

⁵⁴ Mijo Kovač iz Severina. Podatak potječe iz 1948. g.

VJEŠTICE

(Kod kajkavaca: *veštica, coprnica, coprnjâk*;
kod štokavaca: *vještica, vjêštac*)

Vještica se može ukazati u liku raščupanog nepoznatog psa koji se čovjeku umiljava oko nogu bez neke naročite potrebe. Mačka koja sjedi negdje postrance i gleda u čeljade i ne da se poplašiti ni bacanjem ivera, kamena ili i većeg komada drveta, od koje i psi bježe — sigurno je vještica.⁵⁵ Kad se u noći negdje u blizini začuje topot konja, to vještice topoću nogama da bi navijestile dolazak nesreće.

Često se peć zadimi u kući — naoko bez ikakva razloga; na raskršću se zavitla vrtlog prašine; zapucketa namještaj u sobi — ili se iznenada zalupe vrata, zahuji vjetar oko krova. Tada će se reći: »Eto vještice!«

Priča se da je neki dudaš čuvao svoje volove na livadi. Bila je noć i on sjeo pod jedan grab i najednom čuo je gore u granju neki šapat, kao da se dvije žene nešto dogovaraju. Pripazi on malo bolje i začuje kako jedna kaže: »Del me namaž i ispod plečke.« Odmah zatim rekla je druga: »Prenes me uz šumu na onaj brijeg i u onu klijet!« — Potom je gore nešto zalepršalo kroz granje i sve se naglo stišalo. Pun znatiželje popne se gore i u jednoj rašlji nađe lonac s nekom mašću. Namaže se i on, ali nije dobro zapamtio rečenicu što su je one žene izgovorile, pa kad je rekao: »Ponesi me kroz šumu na onaj brijeg i u onu klijet« — nešto ga je zgrabilo i pronijelo kroz granje i trnje da se sav izgubio i istukao. Tad se konačno našao u jednoj klijeti među samim vješticama, koje su pile, jele i pjevale. Uskoro su ga nanjušile, no kad im je rekao da je dudaš, nisu mu ništa učinile, nego im je morao cijelu noć pjevati i zabavljati ih. Ujutro se našao uz svoje volove, dođuše na smrt uplašen, ali sretan što je ostao živ.⁵⁶

Vračare nisu istovetne s vješticama, ali se često zastiru granice i razlike među njima.

Jedna djevojka koja je patila od nesretne ljubavi dobila je ovaj savjet od vračare:

»Uzmi vodu u kojoj si je čukljavi oprao ruke, šepavi nogu i slijepi oči. Daj to popiti momku kome hoćeš, i on te mora zavoliti do ludila.«⁵⁷

Neki je momak išao u prosidbu, ali bojao se da će ga djevojka odbiti. Vračara mu je preporučila slijedeće:

»Kad dođeš na prag kuće u kojoj ti je djevojka — neka netko iz tvoje pratnje ulovi mačka i neka ti ga baci na leđa, ali tako da ti se na leđima časak zaustavi i nek te malo ogrebe. Kako će se

⁵⁵ Manda Markešić iz Stare Diklenice.

⁵⁶ Po kazivanju Nikole Kovačevića (1881—1967) iz Domanjkuša. Po zanimanju je bio tesar a poznavao je i druge zanate. Pomno je pratio i društvene promjene u svom selu, te je smatran naprednim čovjekom. Zapis je prepričan, a potječe od 19. IX 1959.

⁵⁷ Prema kazivanju Mare Margetić (r. 1877) iz Velikih Sredica.

mačak na tebi zaustaviti, tako će se na tebi zaustaviti i djevojka. Ako ti to ne pomogne, onda uzmi sa tative⁵⁸ prašine i nasipaj je djevojci za vrat — ta te neće zaboraviti dok je živa!»

Objašnjavajući taj posljednji savjet, vračara je rekla:

»Na tativi ima prašine koja se tuj skupila sa svih strana svijeta, sa svih puteva i križanja — duhovi cijelog svijeta će ti pomoći da te ona zavoli!«

Preporuka vračare djevojci koju nije volio momak Mile:

»Uzmi, djevojko, mrtvačku kost, očisti je i prošuplji te reci: 'Koliko vidio, čuo i znao ovaj čija je kost — toliko vidio čuo i znao moj Mile!' — Nikad više neće pogledati drugu curu.«

Kad je jedan momak ostavio svoju djevojku i ženio se s drugom, ostavljena je djevojka zaželjela da on sa svojom ženom ne bude ni časa sretan. Preporučena joj je ovaj postupak:

»Na dan njegove svadbe uzmi dvije škljoce — jednom do krvi ogrebi mačku, a drugom psa. Tako krvave škljoce postavi s jedne i druge strane puta kojim će ići svatovi sa vjenčanja. Kad oni prođu, upri krvavi vrh jedne škljoce u korice druge i tako ih stavi pod krov kuće u kojoj je svadba. Još iste večeri zamrziti će se oni kao pas i mačka i neće jedno drugo moći ni pogledati.«⁵⁹

Prema starom vjerovanju vještice oduzimaju kravama mlijeko. Pri oduzimanju mlijeka najvažniji i najpotrebniji su sol, uže i smotak s *coprijama*.

Solju je najlakše oduzeti kravi mlijeko. Treba pripaziti kojim se putem vraćaju krave s paše pa s jedne i druge strane tog puta prosipati soli. U roku od tri dana krave će presušiti.⁶⁰

Za vrijeme mladaka vještica uzme podulje uže i priveže ga za stup ulaznih vrata s ulične strane. Pod uže stavi lonac ili *dojaču* i čini rukama pokrete kao da doji kravu koja se nalazi u staji. Neki ljudi koji su vješticu zatekli na tom poslu zaklinjali su se da su vidjeli kako mlijeko teče iz užeta u dojaču u gustom i jakom mlazu.⁶¹

Zamotak s *coprijama* ima veliku magijsku moć. Pomoću njega može se ne samo uzeti kravi mlijeko nego učiniti da se ona i razboli pa i ugine. Zamotak obično sadrži nešto ljudskih i životinjskih dlaka, par košćica ubijenog i skuhanog crnog mačka — koji je i inače važan element u radu vještice — te nekoliko osušenih biljaka. Sve se to zajedno naziva *svétstvo* ili *vraćтво*; to se zakopa pod prag staje ili u neki skriveni kut. Što je zamotak veći, djelovanje mu je jače.⁶²

⁵⁸ Tativa ili tetiva je glavna uzdužna greda u drvenim kućama na kanat (zapisano 1. IV 1951).

⁵⁹ Savo Margetić (r. 1908) iz Velikih Sredica. Taj je kazivač po zanimanju službenik sa završenom srednjom školom. Poznat je i kao kolekcionar. Podatak potječe iz g. 1966.

⁶⁰ Mara Margetić iz Velikih Sredica.

⁶¹ Mijo Kovač iz Severina (zapisano 1948. g.).

⁶² Manda Markešić iz Stare Diklenice.

Tko hoće vidjeti koja je žena vještica, mora na Sv. Barbaru početi praviti tronožac i taj mora biti gotov do prvog zvona koje o Božiću zvoni na ponoćku. Tada ga treba ponijeti u crkvu i ispod kora stati na njega. Kad ponoćka započne sve će vještice okrenuti glave od oltara prema koru i sad se mogu prepoznati.⁶³

Kad žene doje krave, moraju dobro paziti kud će se krava pomokriti. Na tom, naime, mjestu na koje pada mokrača redovito stoji vještica koja smjera kako će toj kravi uzeti mlijeko — stoga treba odmah uzeti vile i zabosti ih na to mjesto. Sutradan valja samo pripaziti koja žena ima zavezanu nogu — to je ta vještica.

Vidjeti ih može i onaj čovjek kome uspije pronaći lonac s mašću kojom se one mažu kad lete na svoje sastanke na Bilo nad Šandrovcem, pa na Kozje brdo i Trojeglav. Do te masti i one same vrlo teško dolaze jer je moraju praviti od ljudske krvi, raznih trava i pasje masti.⁶⁴

Vidljive su i onda kad ih čovjek zateče na samom poslu.

Jedna se žena digla oko dva sata po noći da nešto pogleda oko bređe krmače u kôcu. Kad ona na dvor, al vidi ona kako neka baba jaši na vretenu, u ruci joj ožeg a kose joj raspletene i crvene ko plamen. I ušla ona već u štalu da će uzimat kravi mlijeko — a žena se trgla od prepasti pa brže u kuću i probudi muža. Skoči muž, dohvati kuburu pa u štalu. Kad on tamo, baba već stoji kod krave s dojačom. Uperi on kuburu u nju i u taj čas prepozna jednu komšinicu u njoj. Sad se ta baba uplašila i svakom od njih dala po dvije banke da nikom ne kažu i vratila kravi mlijeko.⁶⁵

Kad je jednom gazdi izgubila krava mlijeko, naredio je ženi da ispeče meso za objed i načini k tome salatu. Kad je to žena učinila, otišao je k susjedi za koju je sumnjao da je vještica i kod nje posudio šaku soli. Tom je solju posolio meso i salatu. Kad su on i družina to sve pojeli, žena je oprala suđe i napoj dala kravi. Odmah se kravi vratilo mlijeko.⁶⁶

Uzela vještica kravi mlijeko i čovjek koji je posumnjao na svoju susjedu stavi nasred dvorišta veliko korito i nasipa u njegovu soli. Sad je uzeo u ruku kuburu i pozvao susjedu na plot. Kad se ona pojavila na plotu— zavikao on: »Pucam u sol!«

Žena je najprije zanijemila od straha a onda ga počela moliti: »Joj, susjede, nemojte — što to radite!« — A on ništa nego viče: »Pucam u sol! Ako do sutra ne dođe mlijeko — pucam u sol!«

⁶³ Jelica Spiranac r. Lovrenčević iz Pavlovca.

⁶⁴ Kata Kuntin iz Ciglene (zapisano 25. VI 1951).

⁶⁵ Ljubica Tomašević (r. 1948) iz Kukuljevca. Taj joj je događaj opisala njezina majka. Kazivačica ima završenu srednju školu, no voli se služiti i dijalektom. Zapis je doslovan; datira iz 1966. g.

⁶⁶ Savo Margetić iz Velikih Sredica.

»A joj, ne pucajte, susjede! Sutra će biti mlijeka!« — naricala je baba. I sutra je mlijeko kravi došlo. Čovjek je na to bio vrlo ponosan, pa je još nekoliko dana nakon tog događaja dovikivao babi preko plota: »Bum ti ja pokazao kako se copra, vražja coprnica!«⁶⁷

Za obranu od vještica dobro je da gazdarica na *fašnjak* zakolje pijetla, da se potom leđima okrene prema kući i preko nje — natraške — baci pijetlovu glavu.

Dobro je također nositi u džepu glavicu češnjaka, i to od Pepelnice do Uskrsa. U to vrijeme će ga oštar miris češnjaka čuvati od vještica i svih mogućih uroka.⁶⁸

PINTARI

U Bilo-gori je u 18. st. bilo mnogo vinograda a vino je bilo toliko poznato po svojoj kakvoći da se na veliko izvozilo u Austriju i Italiju.⁶⁹ Iz tog je razloga po selima u tom kraju bio vrlo cijenjen pintarski (bačvarski) zanat.

Kad je 1890. filoksera i ovdje uništila vinograde, nestalo je i pintara, a po selima je zamuknulo lupanje čekićima — toliko karakteristično za njihov zanat.

Neki su se pintari silom prilika stali baviti tesarskim ili i kolarskim zanatom, neki su se pak vratili zemljoradnji, no uglavnom se sada mogu naći samo po većim mjestima.

Iako je njih nestalo, narodu je ostalo u sjećanju njihovo lupanje. Ono je postepeno iz nepoznatih razloga postalo simbolom smrti — tko čuje lupanje pintara ili možda vidi i njih same, mora umrijeti za tri dana.

Jedne noći su naš deda dobežali doma z goric. Bili su v strahu kaj su komaj dihal. Okoli njih su se si skupili i pitali ih kaj im se dogodilo. Da su došli k sebi, pripovedali su da su išli od jenog prijatela na Starinama i da su vre došli do Kalvarije i bilo je fajn kmično. Tu je bila jena stara klet za zrušiti i da su do nje došli, videli su vu nje svetlo. Idu oni glet kaj to je — al su imali kaj i videt — puna klet pintarov! Jedni režejo doge, drugi hobljaju, nekoji pak nabijaju obruče na mertuke — vudiraju oni kaj se da, se naokol brenči od kladivcov...

Deda so još rekli da su mam znali da to nemre biti i da se to ne bu dobro zvršilo — i zbilam za tri dana su hmrl. ⁷⁰

⁶⁷ Po kazivanju dra Stjepana Tomaša (r. 1900) iz Bjelovara. On je taj prizor promatrao kod svog susjeda Paje Šipraka oko g. 1920.

⁶⁸ Miško Hampovčan (r. 1900) iz Gornjoplavničkih vinograda i Ivan Barešić (1890—1968) iz Bjelovara. Posljednji je bio poznat kao dobar muzičar.

⁶⁹ Spomenica škole u Zrinjskom Topolovcu.

⁷⁰ Ivan Zdelar — Brko (1878—1960) iz Sandrovca. Prema njegovu kazivanju taj se događaj zbilo negdje oko 1905. g. Drugi dan je on išao na to mjesto, ali nikakve klijeti tu nije bilo, koja bi odgovarala djedovu opisu. Zapis je doslovan, a potječe iz 1949. g.

Slično je nešto doživjela i jedna starica koja je išla gledati što lupa u njihovu štaglju. Dva je dana iz njega dopiralo udaranje čekićima, i to tako glasno da nitko nije mogao po noći spavati. Na nagovor sina i susjeda ušla je starica s lampašem u štagalj, ali je iz njega istrčala vrišteći od straha — vidjela je u njemu pintare i jedan je od njih na nju prstom pokazao. Za tri je dana bila mrtva.⁷¹

SUĐENICE

Suđenice se, prema vjerovanju u ovom kraju, pojavljuju oko prve ponoći po rođenju djeteta, a koji put i druge noći, no to je već rjeđe. Suđenice su tri u bijelo obučene žene, koje u kuću ulaze kroz dimnjak, kroz ključanicu ili vrata koja je netko od ukućana neoprezno ostavio otvorena. Njihov dolazak obilježavaju neobične pojave: vatra se gasi i pali sama od sebe u peći ili svjetiljci, psi žalostivo zavijaju, silan vjetar huji oko kuće.⁷²

Malo ih tko može vidjeti. Muškarci ih mogu čuti ako stanu na novu metlu kojom se melo samo jednom, i to na *fašenjak* (poklade). Moraju pri tom biti vrlo oprezni, suđenice bi ih mogle rastrgati ako ih opaze.

Kad suđenice uđu u kuću, obično se smjeste kraj ognjišta ili vrata i stanu određivati kako će dugo dijete živjeti, što će mu se sve dogoditi u životu.

Govore sve tri u jedan glas — da se ne zna koja je što odredila, no, zna se dogoditi da se ne slože o tome kakva treba da bude sudbina djeteta. U tom slučaju iskazuje svaka posebno svoju želju ili odredbu, a sve će biti kako one kažu. Jedna drugoj ne proturječi.⁷³

Nekom se čovjeku rodio sin i on navečer pozove susjeda u goste jer ga je mislio uzeti za kuma malome. I tako oni jeli i pili do kasno u noć. Oko ponoći otišao čovjek u štalu da priglada marvu, a susjed ostao sam u sobi. Sjeti se on da bi sad mogle doći suđenice pa se sakrije iza vrata da ga ne vide. Za čas evo ti njih na vrata i stanu govoriti sve kako će taj mali živjeti i da će se objesiti kad mu bude sedamnaest godina. I otišle one a čovjek sretan da ga nisu vidjele pa brže kući. Poslije je on bio malome kum i kad je dječak imao desetak godina, kaže on njemu što su mu suđenice odredile.

Dječak se razalostio — postao je zamišljen i nujan, ali se ipak stalno bogu molio. Za kratko je vrijeme otišao učiti kovačiju kod jednog majstora kovača.

Za neko vrijeme opazi majstor kako je dječak nujan i pitao ga je što mu je — jer je mali inače bio dobar u poslu. Mali mu sve kaže po istini, a majstor onda odluči da će mu pomoći. Baš kad je

⁷¹ Adam Remenić (1865—1964) iz Grginca. Bio je to vrlo bistar čovjek i još se u dubokoj starosti skeptički odnosio prema raznim praznovjericama iako je rado pričao o nadnaravnim zbivanjima koja je sam zapazio ili čuo za njih od drugih.

⁷² Jana Kos iz Paulin-Kloštra.

⁷³ Andrija Grbačić iz Grginca (zapisano 1963. g.).

dječak navršio sedamnaest godina, bilo je ljeto, a kako je upravo bila nedjelja, otišao je mali poslije podne u vrt, legao pod jabuku i zaspao.

Spava on, a majstor sve iz blizine gleda što će biti. Najednom vidi majstor kako je oko jabuke a i po cijelom vrtu zasjala velika svjetlost a najviše nad malim, a u svjetlosti su se ukazala dva anđela držeći uže u rukama. Podigli oni maloga na jabuku, lagano ga objesili na uže i odmah ga spustili na zemlju na isto mjesto gdje je zaspao. Potom su nestali, a svjetlost se ugasila. Majstor potrči k njemu i prodrma ga. Probudi se on i vidi nad sobom majstora i rekne:

»Joj, majstore, što ste me probudili? Baš sam dobro spavao.«

»Ne ljuti se, mali, htio sam samo vidjeti jesi li još živ« — rekne mu majstor i ispriča mu što je sve vidio.

Tako je mali bio obješen i ipak ostao na životu. Potom je sretno i veselo živio još dugo godina.⁷⁴

Bio jedan čovjek koji je znao kako se može čuti što suđenice govore kad djetetu sude kako će živjeti. Kad mu se rodio sin, uzео on novu metlu kojom se melo samo na fašnjak, stao na nju iza peći i čuo kako od vrata govore tri glasa odjednom:

»Ovo će se dijete objesiti!« — Rekao on to svojim ukućanima i svi su se jako zabrinuli, ali mislili su da će dječak biti obješen tek kad bude velik a dotle će mu se možda nekako moći pomoći.

A dijete je raslo i bile su mu već tri godine kad je jednog dana došao k njima susjedov sin na igru s malim. Pošli oni iz dvorišta preko prijelaza u plotu da će na livadu — ali na prijelazu bio kolac i, kako je mali imao na sebi samo košuljicu, tako je njom zapeo za šiljak od kolca — košuljica mu se stegla oko vrata i on se objesio. Dok je susjedov dječak otrčao po oca, već je mali bio mrtav i otac ga je na rukama odnio u kuću.⁷⁵

GLOĐAN

Glođan je mračna tamna sjena bez pravog ljudskog obličja. Ima velike iscerene zube, crne, duge dlakave ruke i prste s oštrim pandžama. Sakriva se po mračnim i zaprašanim kutovima komora, podruma, tavana i sl. Iz njih vreba na zločestu i neposlušnu djecu. On već zna koje dijete nije dobro — nanjuši ga, i ako se ne popravi, on iz kuta ispruži svoju strašnu ruku, zgrabi ga i odvuče u mrak. Ljutite majke plaše djecu: »Ako ne budete dobri, doći će glođan pa će vam oglodati kosti!«⁷⁶

Da potkrijepe prijetnju, dodaju katkad ovu priču:

⁷⁴ Stjepan Topolovčan iz Babinca. Kazivajući ovu priču, Topolovčan se služio književnim jezikom, pa je tako i zapisana g. 1963.

⁷⁵ Prema kazivanju Pavla Kešera iz Klokočevca, koji je taj prizor vidio oko 1902. g. Zapis je prepričan, a potječe iz 1965. g.

⁷⁶ Nikola Filipović iz Narte (prepričan zapis od 3. VII 1961).

Imala neka mati jako prokšenog sina. Nitko nije mogao s njime vladati a bio to već fajn velik dečkić od svojija petnajst do šesnajst godina. Bilo ljeto i mati mu rekla nek ode na tavan, nagrabi par vrijeća kukuruze i nek ih donese dolje i da ih potlam odveze u mlin. Dã, neće on ni čut — neg zavali se on na parmi u sijeno pa zahrče.

»El ti mene ne buš slušo, ne bojiš se? Ali čekaj već ti bu glodañan oglodo kosti!« — dovikne mu mati sva ljuta i ode sama na tavan da nagrabi kokuruze. Grabi ona, al iz pãrme vika. Viče i dreči sin kao da mu tko kožu dere. Potrči mati u parmu i kađ ona gore na sijeno, a on leži ko mrtav — i sve mu noge oglodane.⁷⁷

Te su se prijelnje usjekle u pamćenje generacijama djece koja žive u selima donjeg toka Česme, i ni za živu glavu ne bi bez svjetla nijedno zavirilo u koji mračni kut.

Valjalo bi ipak istaknuti da se ovdje ne radi o nekom posebnom vjeronanju nego o liku kojim plaše djecu.

BABA ROGA

Njome plaše djecu. To je visoka i suha žena, obučena u crne haljine — »crna i suha ko stara kost«.

Živi negdje u planini u staroj kolibici; iz nje odlazi u sela i iz kuća odnosi zločestu djecu.

Baba Roga dolazi na poziv. Kađ majci dodija zloća njezine ili tuđe djece, treba samo da uzvikne:

»Neka te odnese baba Roga!« — i ona će ga — kako se priča djeci — odmah odnijeti.

Živjeli u jednom selu muž i žena. Bili oni bogati i prebogati a djece ne imali. I tako živjeli oni i radili ko ni seb ni svom.

A ta kuća bila od davnine prokleta. Pričalo se da je tu nekađ bijo stari čovjek koji je imo pet kćeri a cijeli njišov grunt ćela je uzesti najstarija a drugima nije ćela ništa dat. I da je najmlađa tu sestru proklela da joj se loza zatrla. I tako su sve sestre otišle od kuće a najstarija je ostala sama sa svojom ćerjom.

Malo-pomalo i sve staro po kući pomrlo, a ta se ćer udala za bogatog čovjeka, ali s njime djece nije imala.

Jedne večeri bili njih dvoje baš kod večere kađ im dođe u kuću neka stara a visoka, visoka žena, suva i crna ko stara kost. Pozdravi ji i zapita za konak. Muž nekako baš nije ćio, al žena rekne da zašt ne bi i tako ona njoj priredi jelo i postelju. Kađ je ujutro odlazla, rekne ženi:

»Za oto što s' mi dala jelo i konak — dat ću ti sina. Al paz! Ako mu spomeneš moje ime, ja ć' ti ga odmah uzest.«

⁷⁷ Milka Grubač (1870—1960) iz Narte. Zapis je doslovan iz 1950. g.

»A kako ti je ime?« — upita ju žena. — »Buš već čula« — rekne joj baba i ode.

U tom navale susjede da šta je dala babi Rogi konak. Sad se žena uplaš'la — ali šta je mogla.

Na proljeće rodi sina. Dijete je raslo ko i druga djeca, ali je bilo neko nedokazno — ništ nije celo poslūn't. Itak su oni na njegov paz'li i nigdar ga njesu pušćali samog. Kad je mali poodraso, počeo on ići s drugima dječak'ma po selu i koliko ga god otac i mat odvrćali, ništa nije hasnilo.

Jednom je mati bila na njegov jako ljuta — nešto ga izgrd'la, on njoj na to odgovorijo i ona njem vikne: »Ma nek te odnese baba Roga kad si tako nedobar!« — Da jedva to ona izgovor'la, al se već i preum'la šta joj je baba Roga rekla pred desetak godina. Bilo je kasno — njegov na komad samo nije bilo. Kud i kamo, to niko nije znao.

Muž ju je skorom ubijo — a ona samo ven'la od žalosti. I za malo već oboje nis' mogli živsti od tuge onako sam', neg naume da će ga potraž'ti — a i šta će im takav život — da ostanu sam' ko dva živa groba.

I pošli on'. Kud god došli, raspitival' se za babu Rogu da el ju ko vidijo i kud je očla. Pitali on', pitali, dok im nije neka žena rekla da je vidla babu Rogu kako ide prema nekoj planini. Pošli on' tamo. Idu i idu i vide na komad kako njiovim putem prema planini lete silne vrane. Žena će mužu: »Vrane su mudre tice, ajdmo za njima.«

I pošli on' za njima nekud sve dublje u šikare, a vrane nad njima samo gaču. Dođu on' u neki duboki jarak, znađ njegov kolibica, pred kolibicom baba Roga, a u jarku sila jelenova — tuku se i bodu rogovima. Kako koji pane, na njegov se spuste vrane ko ose i kljuju ga i žderu dok se samo kosti od njegov ne zabijele. Dođu muž i žena babi Rogi i žena će joj: »Nud mi, baba Roga'« — kaže — »vrati sina!« — kaže.

»Eto gledaj među ove jelene. Jedan od nji je tvoj sin, a koji — to ni ja ne znam. Ja ti ga vratiti više ne mogu.«

Glede nji dvoje i glede kako se jeleni bodu — ko munjeni. Glede, a suza više nisu imali da zaplaču nad tim kostima. Baba Roga će im:

»Ajte od kud ste i došli. Šta ćete vi tujkar?« — I oni očli kuć i zamalo umrli.⁷⁸

⁷⁸ Milka Grubač iz Narte. Doslovan zapis od 18. VII 1950.

MÒRA

Jednom je to osoba — možda baš i član obitelji ili dalji susjed — što noću siše dijete ili muči odraslog čovjeka teškim snovima a da često ni sam taj čovjek ne zna da je to mòra.

Ponekad je to crna bezlična masa, sjena ili pojava koju neki noću vide na prsima ili vratu usnula čovjeka.

Čovjek koga mòra siše — baca se u snu, prevrće, stenje, hvata se rukama za prsa i vrat, teško diše . . . a kad se probudi, priča kako je sanjao da ga neki strašan stvor davi ili da ga je nešto ganjalo preko brda. On da je bježao što je brže mogao a onda se najednom više nije mogao ni maknuti. Potom je to nešto dolazilo sve bliže i bliže i konačno ga zgrabilo za vrat. On je onda vrisnuo i od straha se probudio — sav u znoju. Čim se probudio, to nešto je odmah nestalo.

Kad mòra siše dijete, nateknu mu i pocrvene prsa, grozničavo je i nemirno, slabo jede i plače naoko bez razloga.

Mòra ulazi u kuću samo na vrata, zato treba na njima »napisati morskog nogu od pet ili šest listova«, ⁷⁹ tj. nacrtati na njima pentagram ili heksagram. Uspješnije djeluju ako se nacrtaju crvenom bojom negoli ugljenom ili samo olovkom. Pri tome se mora paziti da se preko jedne crte ne prelazi dva puta, a početak i završetak crteža treba pažljivo spojiti kako bi izgledalo da je znak nacrtan jednom neprekinutom crtom.

Dok heksagram mora imati krakove oštih vrhova, kod pentagrama mogu biti i zaobljeni.

Kad se »morska noga piše na vrata«, valja izreći ovu magijsku izreku:

Mora ludomora
ne znala kakav je danas dan.
Danas je utorak
u g . . . u joj uporak.⁸⁰

Dobro je na vrata kredom napisati: Nema nikoga doma!⁸¹

Ako je mòra netko od ukućana pa davi odrasle, valja ga čvrsto istući ljeskovim prutovima. Nešto od bola, nešto od »coprija« koje se nalaze u lijeski — čovjek će opet biti kao i svi drugi.

Kad mòra siše dijete, djetetu se namažu prsa češnjakom a nekoliko češnjeva stavi se ispod pelena. Mòra ne podnosi taj miris, i izbjegavat će već i samu kuću. Dobro je uz to još i zabosti dvije viljuške jednu u drugu i objesiti na kvaku kućnih vrata a iznad njih napisati kredom: »Mòra moma, nema Marice doma«.⁸²

Dobro je djetetu i naopako obući košuljicu ili muški prsluk.

Ako to sve ne pomogne, onda treba djetetu prsa namazati kolomazom, pa ako je mora netko od ukućana ili susjeda, bit će mu usne umrljane, i tako će se znati tko je to, pa ga treba dobro istući!

⁷⁹ Ljubica Jagetić (r. 1920) iz Klokočevca, crtajući pentagram, naglasila je da izraz »morska« ne dolazi od riječi more već od mòra.

⁸⁰ Pavao Kešer iz Klokočevca.

⁸¹ Andrija Grbačić iz Grginca.

⁸² Eva Jakupčević (r. 1892) iz Gornjih Plavnica.

Postoji još jedna obrana od mōre — malo je neobična, ali vele da je djelotvorna. Kad odrasli čovjek primijeti da se na njega »navadila« mōra i da ga često muči, onda on mora pripremiti jedan čvrst ular i staviti ga kraj sebe u krevet. Čim osjeti da ga mōra siše, treba da joj ga naglo prebaci preko glave i da ga čvrsto stegne. Ako je ta mōra bila žensko, odmah će se pretvoriti u kobilu.⁸³

VRAGOVI

Susreću se u kakvu bereku (močvarnoj livadi), na putu, na križanju, u blizini groblja, na livadi, u šumi. Izbjegavaju posvećene prostore kao što su groblja i crkve. U crkvu ipak smiju doći »kad im je naređeno da iskusaavaju stalnost i postojanost vjernika«.⁸⁴

Tijelom su i visinom slični ljudima, ali imaju rogove, kopita i rep.

Vragovi su vrlo jaki, mogu zaustaviti par konja, nositi velike terete — ali kad se rvu s ljudima, nisu osobito spretni. Ako čovjeku pođe za rukom da vraga jednom udari, onda vrag gubi snagu. Udari li ga dvaput, vraća mu se snaga, a ako ga uspije još i treći put udariti, onda je vrag pobjednik. Zato iskusni »jakote« udare vraga samo jednom i odlaze.⁸⁵

Vragovi su prostodušni i lakovjerni — lako ih je prevariti. Prema ljudima se odnose dobrohotno, spremni su na svaku šalu. Boje se krsta, svete vode i krunice, te »bježe kao vrag od tamjana«. Ratuju s babama i popovima i uvijek pri tom budu pobijeđeni.

Najvažniji im je zadatak da ljude odvrćaju od vjere i da ih zapisuju u svoju knjigu — koga u nju zapišu, osigurano mu je mjesto u paklu ukoliko se nekim lukavstvom ne spasi.

SVEČAREC

Svećarec se u Bilo-gori pojavljuje u više likova. Ljudi ga susreću u obliku ogromna čovjeka na putovima i raskršćima, i to samo kad padne prvi mrak, odnosno kad se pokažu prve zvijezde. U nekim selima vele da je visok kao kuća a negdje da je kao jablan.

Strahovito je jak, pa može i najdeblje drveće iščupati kao od šale.⁸⁶

U ruci obično drži lampaš ili neku drugu vrstu svjetla, takozvanu *pósvet*, koja je sličnija plamenu luči nego plamenu svjetiljke petrolejke.

U jednoj šumi kod sela Stara Diklenica stalno se javljaju svećarci, ali od čitava njihova lika vidi se samo ruka koja drži upaljenu svijeću.⁸⁷

Ako se takva svijeća ugasi pred nečijom kućom, sigurno će u njoj netko umrijeti za tri dana. Viđa se taj plamen i bez ruke, ali ga onda

⁸³ Vinko Urh iz Letičana (zapisano 18. VI 1969).

⁸⁴ Stjepan Topolovčan iz Babinca (zapis iz g. 1962).

⁸⁵ Nikola Kovačević iz Domanjkuša (podatak iz g. 1959).

⁸⁶ Mijo Kovač iz Severina.

⁸⁷ Manda Markešić iz Stare Diklenice tvrdi to za šumu Zabreg.

prati tihi šum, kao da se negdje vjetar poigrava suhim lišćem. Smatra se da su to zle duše koje moraju na onom svijetu obaviti nešto što su pustile na ovom.

Kad je svećarec u liku čovjeka, svojom visinom doduše plaši prolaznike, ali nikom ne čini zla. Obično postavlja samo jedno pitanje: »Idete li stojite?« — ili samo: »Idete?«. — Na to mu valja odgovoriti da se ide, i tada će on lampašem pokazati put kojim treba ići — i nestati. Svećarec može doći i na poziv. Priča se da ga je neki čovjek zvan Sega znao dozvati rečenicom: »Avrame, dođi amo!« Pri tom se ipak misli da mu Avram nije ime, nego da se tako samo mora reći da bi se dozvao.⁸⁸ O jednom se susretu s takvim svećarcem još priča:

Tak su jemput išli težaki iz polja. Gđa su došli pred selo, vre je bilo kmično. Na križanju pred selom su stali i spominjali su se. Jeni su šтели iti stezom ispod sela a drugi putom kroz selo. Najemput se pred nji nastavi jedan jako veliki čovek. Raskoračil se prek puta i ikomi. Nišće se ni ufal ni reč povedati — si so se strašno splášili.

Najemput je tej čovek zakričal: »Idete?« — Nešće je šepnul: »Idemo.« — I ondak je pak zakričal: »Stezom najte iti!« — Tej čas mu se v ruki vužgala nekakova posvet, z njom je pokazal prema selu i mam ga već ne bilo.⁸⁹

Ljudi su se ondak zmislili da je to bil svećarec. Otišli su putom doma.

MRAK

Mrak je neki zloduh koji se noću javlja po putovima i stazama, ali zna doći i u dvorišta.

Pravi lik mu nitko ne zna podrobnije opisati, no u jednom dijelu bilogorskih sela smatra se da izgleda kao odrastao čovjek.

Žene češće stradavaju od mraka nego muškarci. Kad koja od njih izađe noću do bunara ili do staje, može »nagaziti na mrak« i tada će dobiti vrućicu, groznicu, a može i umrijeti ukoliko joj ne pomogne neka vračara svojim »coprijama«.⁹⁰

Mrak žene i »ujede«. Tada im po bedrima iskoče krupne »crnjavke«, koje se izgube tek poslije nekoliko sedmica.⁹¹

Kad muškarac »ima« mrak — smušen je, ne zna što govori ni što radi, hoda okolo bez cilja — stoga ga treba dobro čuvati da ne padne u bunar ili da kako drugačije ne strada.⁹²

Nadalje — mrak može čovjeka i »ššupiti«. Od toga se pada u nesvijest a može se i pocrnjeti.⁹³

⁸⁸ Marija Sudaš (r. 1931) iz Zrinjskog Topolovca (zapis od 25. XII 1961).

⁸⁹ Jana Mišir (r. 1885) iz Jakopovca (podatak potječe iz 1952. g.).

⁹⁰ Savo Margetić iz Velikih Sredica.

⁹¹ Manda Markešić iz Stare Diklenice.

⁹² Baba Krista (r. 1870) iz Letičana. Ovo je samo nadimak za jednu poznatu vračaru, koja je imala velik broj posjetilaca dugi niz godina. Pravo joj se ime ne iznosi iz obiteljskih razloga.

⁹³ Marica Topolovčan (r. 1905) iz Babinca (zapisano 24. XII 1966).

Od mraka još nitko nije ništa dobra dočekaao — uvijek samo zlo; seoske vračare propisuju prilično složene magijske postupke da bolesniku olakšaju teškoće. Dobro je prije sunčeva »počitka« otići na potok koji brzo protiče i reći:

Mrak se ženi
mračica se udaje.
Niti si se sa mnom rodio,
niti si sa mnom ushodio
niti sa mnom živiš.⁹⁴

ZEMALJSKI DUH

U bilogorskim rudnicima kod Mišulinovca i Šandrovca u rovovima se pojavljuje *patuljak s bradom* ili *zemaljski duh*. Hoda po starim zapuštenim jamama držeći u ruci lampaš. Vidi se već izdaleka — ali on i svjetlo nestaju negdje za nekim zavojem u tami drugog rova. U starim jamama često se iz dubine čuje kuckanje ili sitan topot njegovih koraka. Gdje se on pojavi, zarušava se zemlja. Stoga rudari na takva mjesta stavljaju drveni križ i tim putem više nitko ne prolazi.⁹⁵

Zemaljski se duh još zna pojaviti u liku inženjera, tehničara ili druga u poslu. On se iznenada pojavi uz rudara i s njime radi kao i svaki drugi — ali ako ga rudar pozdravi ili nagovori, dogodit će mu se nesreća. Naprotiv — ako se pričini kao da ga ne primjećuje, sve će sretno proći.⁹⁶

Zovu ga i *bergmandl*.⁹⁷

VODENJAK

(*Vodeni čovjek, potopljenik — astermant*)

Iz Bilo-gore teče prema Dravi i Savi mnoštvo potočića. Uglavnom su to plitke vode, koje ljeti znadu i presušiti.

Ipak se tu i tamo na kojem od njih nađe i poneko dublje mjesto, koje se naziva vir. Virovi Česme, Bjelovacke i Ilove obiluju ribom, te je okolni stanovnici love, a ljeti se u njima i kupaju.

Unatoč oprezu i strahu što ga prema tim mjestima osjećaju ljudi ne navikli na duboku vodu — događa se da se u viru utopi koje dijete pa i odrastao čovjek. Za takve nesretne slučajeve po starom se vjerovanju okrivljuje *vodenjak* da je on povukao neoprezna kupača k sebi na dno.

I ribari ga susreću — osobito u viru Krugljašu na Česmi.⁹⁸ To je mjesto i inače poznato po sablastima i duhovima koji se tu ukazuju i po danu. Nepažljivu se ribaru može dogoditi da mu vodenjak sputa noge zlatnim oputama i da ga tada povuče na dno.

⁹⁴ Ljubica Jagetić iz Klokočevca i Pavel Kešer iz istog mjesta.

⁹⁵ Ivan Henc iz Markovca (podatak iz 1963. g.).

⁹⁶ Nikola Filipović iz Narte.

⁹⁷ Ivan Henc iz Markovca.

⁹⁸ Petar Šteković (r. 1905) iz Bostana (podatak iz 1958. g.)

Vodenjak se javlja u raznim likovima. Ako se zatekne izvan vode, izgleda kao odrastao čovjek i obučen je u svagdašnje odijelo. Kad ima na sebi »gospodsko odijelo«, ono je zelene boje, a u ruci ima štap kojim može vršiti čarolije.⁹⁹

Kad se nalazi u vodi, posve je golog tijela, zelene je boje i sav obrastao dugim sivim ili zelenim dlakama. Tada je sličniji starom, mahovinom obraslom panju nego ljudskom biću. Vrlo je snažan i rijetko mu se koji čovjek u vodi može odrvati. Ako se vodenjak baš i namjeri na oprezna i dobra plivača koga ne može odmah povući na dno — učiniti će da ga uhvate grčevi u nogama ili rukama i onda mu više spasa nema.

Što se može dogoditi neposlušnim dječacima, kazuje ova priča:

Bio dječak pa išo lovit ribe na potok kod jednog mlina. Bilo ljeta i vruće pa se mali ćio i okupat u splāvu. Vidio to mlinar pa mu reko nek se tu ne kupa jer da je tu vodenjak koji bi ga mogo povuć pod vodu. Mali mu to nikako nije ćio povjerovat, ali utom je naišo još neki čovjek pa mu i on dokazivo kako vodenjak voli potapljat baš ovake dječake i kako ga je on i vidio dok je izlazio iz vode — i sve tako mu oni tumačili i tumačili. Ali mali nije za to marijo — nije ih ćio poslušnuti i skoćio on u splav. Kako je skoćio, više nije iz vode izašao.

Mlinar i taj čovjek otrćali po čaklje i kolce da će ga vadit i kad došli na to mjesto, al tu šeće neki gospodin u zelenom odijelu. Pita on njija: »Šta bi vi ćeli tujkar?« — Oni se odrven'li i nisu mogli ni riječ progovorit. Još će on njima: »Ne paćajte se u tuđe posle!« — I ošo on.

Potlam su došli i roditelji malog i traž'li ga i traž'li po splavu, al njega nigdar više nisu našli.¹⁰⁰

Spomenutom vodenjaku vrlo je sličan *vodeni čovjek*. Kad se nalazi u vodi, od njega se nimalo ne razlikuje — istog je oblika i boje, a potapa djecu i ljude kao i on. Kad se pak susretne izvan vode, sličan je običnom čovjeku, a na glavi ima velik šešir, vrlo širokog oboda, i tada je vjesnik nesreće. O njemu se priča ovo:

Išo jedan čovjek po nekom poslu svom kumu u drugo selo. Obavio on tamo što je namislio i već pod noć krenuo kući. Kum ga je ispratio do križanja — tu su se pozdravili i ovaj krene sam dalje. Kum ostane još jedan čas na križanju i pogleda za njim — gleda i prećudit se ne more. Čovjek je otišo sam a sad je nuz njeg išo još netko — i to baš vodeni čovjek. Prepoznog ga je po šeširu koji je bio velik ko *prōtak*.¹⁰¹ Vikne mu on nek se požuri — al ovaj je već odmaknuo i nije ga ćuo.

Za dan-dva ćuje kum da je tome čovjeku krepala krava zato što je s njime išo vodeni čovjek.¹⁰²

⁹⁹ Nikola Filipović iz Narte.

¹⁰⁰ Ljubica Jagetić iz Klokočevca. Splav je đuboka jama iza mlinskog kotaća u koju pada voda s njegovih lopatica (doslovan zapis od 15. IX 1964).

¹⁰¹ Protak je veliko rešeto promjera 60–70 cm u kom se ćisti — rešētā — grah i drugo krupnije sjemenje.

¹⁰² Andrija Grbaćić iz Grginca (doslovan zapis iz 1964. g.).

Potopljenik — *astermant*¹⁰³ po svojem obliku i funkciji u vodi identičan je s ostalim vodenjacima. Od njih se razlikuje tek kad je na kopnu — tada izgleda kao malen u zeleno obučen dječak sa šiljastom kapicom na glavi. On je, kao i svi vodenjaci, još i danas gospodar voda u Bilo-gori. O tome govori i jedan nesretan slučaj koji se zbio u ljetu 1963. na potoku Bjelovackoj kod Bjelovara. Neki je dječak naglavce skočio u jedan vir. U vodi je glavom udario u nešto i slomio hrptenjaču.

Prenijeli su ga još živa kući i kad se osvijestio, rekao je da je u vodi udario u nešto zeleno. Cijeli je kraj bio mišljenja da je udario u vodenjaka koji ga je na to mjesto namamio i dočekao.

Z u s a m m e n f a s s u n g

MYTHOLOGISCHE SAGEN IN DER BILOGORA

Die Arbeit enthält eine Darstellung der mythologischen Volkssagen in der Bilogora, dem Gebiet im nordwestlichen Kroatien, dessen Kreishauptstadt Bjelovar ist. Der Verfasser bringt kurzgefasste Auskünfte über die Gegend und über die Bevölkerung, über die Migrationen in der Vergangenheit und über die Einbürgerung der einzelnen Überlieferungen bei den einzelnen Einwohnergruppen: die Kajkavzen wissen nichts von der »Sena«, auch nichts von dem »Mali s crvenom kapicom«, und die Štokavzen kennen weder die »Pintari«, noch die »Vede« und die »Šumske dekle«, während über die »Vilen«, über die »Vještice« und die »Vodenjaci« alle übereinstimmend erzählen.

Im weiteren werden die einzelnen Gruppen der Sagen dargestellt und eingeteilt nach den Wesen des Volksglaubens. Der Verfasser, der das gesamte Material selber sammelte, begleitet es mit seinen Beobachtungen über den Volksglauben, sowie über das Erzählen und über die Erzähler. Die Texte zitiert er grösstenteils in getrauer mundartlicher Notierung und zum Teil in der Schriftsprache.

Umfasst sind folgende Wesen aus dem Volksglauben: *Vedi* (die Weden — riesige menschliche Wesen in zeretzter Kleidung, wohnen in Wäldern, den Menschen gegenüber manchmal Helfer und Beschützer und manchmal gefährlich und bössartig); *Šumske Dekle* (Waldmädchen — wilde Mädchen, in Wäldern hausend, sie unterscheiden sich von den Vilen); *Vile* (Vilen, Elfen); *Mali Lovci*, *Noćni Lovci* (die kleinen Jäger, die nächtlichen Jäger — dämonenhafte Nachtwesen von kleiner Gestalt); *Mali*, *Mali s crvenom Kapicom* u. ä. (der Kleine, der Kleine mit dem roten Käppchen u. ä. — ein Teufelchen, Kobold von kleiner Gestalt, mit einem roten Käppchen am Kopf, hilft und dient den Menschen); *Séna* (lebt unter der Erde, gefährlich, raubt Menschen); *Induljeri*, *Krivomjeri* (Ingenieure, Falschmesser — Geometer, Feldmesser, verurteilt nach ihrem Tod wegen falscher Grundvermessung); *Vještice*

¹⁰³ Ivan Barešić iz Bjelovara (podatak iz g. 1939).

(Hexen); *Pintari* (Fassbinder — geheimnisvolle Böttcher die bei Nacht hämmernd Fässer zimmern, Todesvorboten); *Suđenice* (Schicksalsfrauen); *Glođan* (ein Wesen mit dem man die Kinder schreckt); *Baba Roga* (die alte Vettel Roga — ein Wesen mit dem man die Kinder schreckt); *Mòra* (das Alpdrücken, die Nachtmahr); *Vragovi* (die Teufel); *Svećarec* (der Lichtmann — riesiger Mann mit einer Leuchte in der Hand, man sieht ihn des Nachts); *Zemaljski Duh* (der Erdgeist — der Geist des Bergbaus, der Gruben); *Vodenjak* (der Wassermann).

(Übersetzung: *Stjepan Stepanov*)